

การศึกษาเปรียบเทียบพุทธจริยศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์ทั่วไป

พระมหาสุภาวิชญ์ ปภสฺสโร (วิราม), รศ., พระครูใบฎีกาวิศัคดี นรินโท

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

บทคัดย่อ

ผลจากการศึกษาเปรียบเทียบพุทธจริยศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์ทั่วไปจะพบประเด็นว่า การประกอบอาชีพการงานรายได้ที่ได้จากการทำงานแบ่งเป็นรายได้ประจำและประกอบอาชีพที่มีลักษณะอาชีพการงานที่ควรหรือไม่ควรประกอบควรประกอบ แต่สัมมาอาชีพทั้งทางกายวาจาและใจเป็นอาชีพที่สุจริตชอบธรรมและงดเว้นมิจฉาอาชีพ การแสวงหาทรัพย์ต้องขยันหมั่นเพียรมีความรู้ความสามารถ การบริหารจัดการที่ดีและมีปัญญาในการวางแผนและแก้ไขการทำงานให้สำเร็จลุล่วงได้ดีต้องมีความสามารถการกระทำความรู้ความสามารถความขยันการบริหารวิสัยทัศน์จากการกระทำดังกล่าวซึ่งเรียกว่าสาเหตุหยาบจากการกระทำดังกล่าวที่เรียกว่าสาเหตุละเอียดในวณิชยสูตร พระพุทธศาสนากการแสวงหาทรัพย์กับการผลิตกระบวนการผลิตประกอบด้วยปัจจัยการผลิตกระบวนการผลิตและผลผลิตการผลิตเป็นการสร้างหรือการทำให้สิ่งหนึ่งขึ้นมาใหม่ การผลิตเป็นการแปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งเป็นการให้เกิดสภาพใหม่โดยทำลายสภาพเก่ามี 2 ประเภท คือ การผลิตเท่ากับการทำลายและการผลิตเพื่อทำลาย ทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นปัจจัยการผลิตทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยการผลิตประเภทหนึ่งไม่ได้แจกแจงรายละเอียดของทรัพยากรมนุษย์ทรัพยากรมนุษย์ประกอบด้วยกล้ามเนื้อและพลังสมองซึ่งพลังสมองประกอบ ด้วยความฉลาดและปัญญาการออมทรัพย์ และจุดมุ่งหมายของการออมเพื่อป้องกันอันตราย เป็นหลักประกัน และเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตเพื่อป้องกันอันตราย เป็นหลักประกันและเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตในชาติ

คำสำคัญ: พุทธจริยศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ทั่วไป

Comparative study of Buddhist ethics and general economics

Abstract

The results of the study comparing Buddhist ethics and general economics will find that Occupations, income from work divided into permanent income and occupations that have a career that should or should not be assembled should be assembled. But the profession, both physically, verbally and mentally, is a profession that is honest, righteous and refrains from being jealous of the profession. The pursuit of wealth must be diligent, knowledgeable, capable, well-managed, and wise in planning and modifying work to be accomplished. Must have ability, action, knowledge and ability. Management diligence, vision from such actions, which is called the coarse cause of such actions, which is called the detailed cause in Wanitchaputra Buddhism. The pursuit of wealth and production the production process consists of production factors, production processes, and production. Production is the creation or making of something new. Production is the transformation from one thing to another, creating new conditions by destroying the old state. There are 2 types of production, which is equal to destruction and production for destruction. Human resource that is a factor of production Human resource is a type of production factor, does not enumerate the details of human resources, human resources Is a type of production, not a breakdown of human resources. Human resources consist of muscles and brain power, which brain power consists with intelligence and savings and the purpose of saving to prevent danger as collateral and for the benefit of life to prevent danger as collateral and for the benefit of living in this life.

Keywords: Buddhist ethics, General economics

มจร

ความนำ

มนุษย์แต่ละคนย่อมมีเป้าหมายชีวิตของตนเองที่แตกต่างกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์ตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ถึง 3 ระดับ ได้แก่ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์(ประโยชน์ในชาตินี้คือ การมีฐานะมั่นคงในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า คือ การสร้างบุญบารมีควบคู่กันไปเพื่อเป็นเสบียงในชาติหน้า) และปรมาตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติสุดท้าย คือ การบรรลุพระนิพพาน) (ขุ.จ. (ไทย) 30/91/329.) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิตในระดับต้นหรือระดับบนดิน คือ การสร้างตัวสร้างฐานะเป็นหลักฐานมั่นคงให้ได้ในชาตินี้ การสร้างตัว คือ ต้องมีคุณสมบัติของผู้ครองเรือนที่ดี ส่วนการสร้างฐานะ คือ การมีอาชีพการงานที่มั่นคง ชอบธรรม สุจริต มีอาชีพและรายได้ที่แน่นอน ไม่ก่อความเดือดร้อน โดยจะต้องสร้างตัวสร้างฐานะของตนเองควบคู่กันไปกับการสร้างศีลธรรมให้เกิดขึ้นในตน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเป้าหมายชีวิตระดับต้นนี้มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยตรงอย่างชัดเจน ฉะนั้นในบทนี้จึงได้นำหลักการทางเศรษฐกิจในการเลี้ยงตนเองมาเปรียบเทียบกับแนวทางพุทธเศรษฐศาสตร์ ด้วยเรื่อง 3 เรื่องหลัก ๆ คือ การแสวงหาทรัพย์ การออมทรัพย์ และการสร้างเครือข่าย

การแสวงหาทรัพย์

การศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันในประเด็นต่างดังต่อไปนี้

1) การประกอบอาชีพการงาน

การให้ได้ทรัพย์มาเพื่อเลี้ยงชีพนั้นส่วนใหญ่จะได้มาจากการประกอบอาชีพการงานเป็นหลัก สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ผู้รับรายได้หรือเงินเดือนประจำเช่น ข้าราชการ พนักงาน เป็นต้น และผู้ประกอบอาชีพอิสระ เช่น นักธุรกิจ ผู้ประกอบการพ่อค้า แม่ค้า เป็นต้น ซึ่งทั้ง 2 แนวคิดมีความเหมือนกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเพื่อให้ได้ทรัพย์ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ผู้ที่ได้รับรายได้จากการใช้แรงงาน และผู้ประกอบอาชีพอิสระ เช่น หลักปาปนิกรรม 3 เป็นต้น ส่วนเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็มีแนวคิดเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเพื่อให้ได้ทรัพย์มาออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ เช่นกันดังที่แสดงไว้ในบทที่ 3 คือ แนวความคิดเกี่ยวกับการผลิต และแนวความคิดเกี่ยวกับการรับจ้างงาน ส่วนความแตกต่าง คือ การเลือกประกอบอาชีพการงาน กล่าวคือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ได้กล่าวถึงว่าควรหรือไม่ควรประกอบอาชีพการงานประเภทใด และลักษณะอาชีพการงานที่เลือกทำควรเป็นอย่างไร ไม่ได้ระบุชัดเจนมากนัก ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ประกอบแต่สัมมาอาชีพะซึ่งเป็นอาชีพที่ชอบธรรม สุจริต ถูกกฎหมายและศีลธรรมไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทั้งนี้หลักการของสัมมาอาชีพะ ก็คือ การเลี้ยงชีพชอบทางกายได้แก่ การ

ไม่ประกอบมิจฉาอาชีวะ การไม่ลักขโมย ทุจริต และล่วงละเมิดข่มเหงเพื่อเลี้ยงชีพตน การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา ได้แก่ การไม่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบและพูดเพ้อเจ้อ เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ตนเอง และการเลี้ยงชีพชอบทางใจ ได้แก่ การไม่ละโมภพ่งเล็ง การไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียนและมีความเห็นถูกหรือมีสัมมาทิฐิ เพื่อนำไปสู่แสวงหาผลประโยชน์ที่เหมาะสมถูกต้องดั่งนั้นบุคคลควรประกอบอาชีพการทำงานที่เป็นสัมมาอาชีวะเท่านั้น เพราะเป็นการเลี้ยงชีพที่ไม่ชอบธรรม เป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน นำความทุกข์เดือนร้อนมาสู่ตนเองและผู้อื่นในสังคม หรือที่เรียกอาชีพประเภทนี้ว่า มิจฉา วณิชชา มี 5 ประการ ดังนี้

มิจฉาอาชีพและเหตุผลที่ไม่ควรประกอบ (สรรพศาสตร์ในพระไตรปิฎก, 2551:213)

- 1) การค้าขายศัสตราวุธ หมายถึง การค้าขายอาวุธ
- 2) การค้าขายสัตว์ ในที่นี้หมายถึง การค้าขายมนุษย์ เช่น การค้าขายสตรีเพื่อเป็นโสเภณี เป็นต้น
- 3) การค้าขายเนื้อ หมายถึง การเลี้ยงสัตว์ มีสุกรเป็นต้นไว้ฆ่าขาย หรือการขายเนื้อสัตว์
- 4) การค้าขายของมีนเมา หมายถึง การให้ปรุงของมีนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย
- 5) การค้าขายยาพิษ หมายถึง การให้ทำยาพิษ และค้าขายยาพิษนั้น ยาพิษในปัจจุบันยังหมายรวมถึงยาเสพติดด้วย เช่นยาบ้า เฮโรอีน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการประกอบอาชีพดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนาถือเป็นงานที่มีโทษทั้งต่อตนเองและผู้อื่นในสังคม เป็นการแสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ (อนริยปริเยสนา) หากบุคคลใดก็ตามที่ประกอบอาชีพเหล่านี้แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับอาชีพเพียงเล็กน้อยก็ตามย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดปัญหาเดือดร้อนแก่สังคมอย่างกว้างขวาง ในทางตรงกันข้ามบุคคลควรประกอบสัมมาอาชีวะที่สุจริต ชอบธรรม ไม่ก่อความเดือดร้อนและเบียดเบียนต่อผู้อื่น ถือว่าเป็นการแสวงหาอย่างประเสริฐ (อริยปริเยสนา) ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องการแสวงหาเช่นนี้

สำหรับงานที่ไม่มีโทษดังกล่าวนี้สามารถพิจารณาได้จากองค์ประกอบ 4 ประการ (พระสมชาติ ฐานวุฑโฒ, 2553:145) ได้แก่ 1) ไม่ผิดกฎหมาย ซึ่งเป็นระเบียบข้อบังคับที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม 2) ไม่ผิดประเพณีจารีต ขนบธรรมเนียมของสังคมนั้น 3) ไม่ผิดศีล เพราะศีลเป็นพื้นฐานของการทำความดี ทุกอย่างและ 4) ไม่ผิดธรรม คือ ความถูกต้องโดยในการปฏิบัติงานทุกครั้งต้องคำนึงถึงข้อธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ถ้วนถี่ด้วย

เพราะฉะนั้นบุคคลควรเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม โดยการเลือกประกอบอาชีพการทำงานที่ดี (พระสมชาติ ฐานวุฑโฒ, 2553:145) คือไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นงานที่เกื้อกูลตน และผู้อื่นให้เจริญงอกงามในความดีความเจริญในธรรม และการไต่ระดับวิวัฒนาการ เช่น งานการพัฒนา เป็นต้น ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม รวมทั้งต้องเป็นงานที่สุจริต ถูกกฎหมายและศีลธรรมหรือที่เรียกว่า สัมมาอาชีวะนั่นเอง

ความเหมือน โดยทั่วไปหากต้องการให้อาชีพการงานของตนเองประสบผลสำเร็จ มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนมั่นคงได้นั้น บุคคลต้องมีความขยันหมั่นเพียร งานที่ทำมีความเหมาะสมของตนทั้งในด้านร่างกาย ความรู้ความถนัด ความสนใจ ความมุ่งมั่นของตนเองรวม ครอบคลุมพื้นฐานต่างๆ ที่ช่วยเอื้ออำนวยให้งานดำเนินไปเป็นอย่างดีนอกจากนี้ในการทำงาน ญญาหรือความฉลาดควบคู่ไปด้วย โดยหมั่นขวนขวายหาความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ให้มี การเปลี่ยนแปลงของโลก เพื่อเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเองให้การทำงานประสิทธิภาพ ่นำปัญญาหรือความรู้ที่ได้มาใช้นำพิจารณาไตร่ตรองแก้ไขปัญหาลุ่ล่งไปได้ด้วยดี วมคิดมีความเหมือนกัน กล่าว คือ พระพุทธศาสนาได้กล่าวได้ชัดเจนใน กัณฑ์ธรรม อฏฐาน ่าต้องมีความขยันหมั่นเพียรและต้องมีปัญญาด้วย เช่น หลักปาปนิคธรรม 3 เช่นเดียวกับ ัตถ์กระแสหลักที่ต้องมีความขยันหมั่นเพียรในงานที่ทำและมีปัญญาเพื่อนำมาวางแผนให้ ับภาวะตลาด

ความแตกต่าง จะเห็นได้ว่า ปัญญาหรือความรู้ความเข้าใจในอาชีพการงานที่ทำอยู่ความรู้ในการจัดการและเทคโนโลยีที่ทันสมัยจะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น สามารถใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองแก้ไขให้งานสำเร็จ ผ่านพ้นอุปสรรคไปได้ด้วยดี แต่ทั้ง 2 แนวคิดมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนคือในทัศนะทางพระพุทธศาสนา นอกจากจะมีปัญญาในการทำงานทางโลกแล้ว ยังต้องมีปัญญาทางศีลธรรมด้วยหรือต้องมีความฉลาดในการทำงานและความฉลาดในเรื่องศีลธรรมนั่นคือ ต้องสั่งสมความรู้ทางศีลธรรมควบคู่ไปกับการศึกษาหลักการทำงานในโลก (สรรพศาสตร์ในพระไตรปิฎก, 2551:209) จะได้เป็นทั้งคนเก่งและคนดีมีศีลธรรม ไม่เป็นอันตรายต่อสังคม เพราะบุคคลที่ฉลาดหรือมีปัญญาทางโลก แต่ไม่มีความรู้ด้านศีลธรรมก็ย่อมมีโอกาสประกอบอาชีพที่ผิดศีลธรรมเช่น ธุรกิจขายอาวุธชนิดใหม่ที่ทันสมัยที่สุด หรือธุรกิจขายยาเสพติดซึ่งจะนำไปสู่ความเดือดร้อนแก่สังคมได้

ในขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ได้คำนึงถึงปัญญาทางศีลธรรม ซึ่งปัจจุบันสังคมส่วนใหญ่เน้นไปทางวัตถุนิยม บุคคลย่อมมุ่งหวังความร่ำรวยทรัพย์สินเงินทองเป็นประการสำคัญมากกว่าความถูกต้องทางศีลธรรม แต่ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ความร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเงินทองที่เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพจะต้องควบคู่ไปกับความเป็นผู้มีกตัญญูทางศีลธรรมด้วยเสมอ (พระมหา ศิริวัฒน์ อริยมณี, 2549: 71) ซึ่งในการประกอบธุรกิจการงานนั้นต้องมีศีลธรรมและจริยธรรมทางธุรกิจควบคู่กันไปเพราะจำทำให้ธุรกิจการงานนั้นมีกำไรอย่างพอเพียงและสามารถดำเนินธุรกิจไปได้อย่างยั่งยืนเป็นที่ยอมรับในสังคม ซึ่งการอยู่รอดของธุรกิจอย่างยั่งยืนก็ขึ้นอยู่กับสังคมด้วย เนื้อหาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเน้นที่ศีลธรรมและจริยธรรมในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลักในทุกขั้นตอน จึงจะต้องชอบธรรม

อย่างไรก็ตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเกี่ยวกับบุคคลที่มีปัญญาและไม่มีปัญญา ในการแสวงหาทรัพย์โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (1) บุคคลตาบอด (2) บุคคลตาเดียวและ (3)

บุคคลสองตา (อง.ตัก.(ไทย)20/29/179) คือ 1) บุคคลตาบอด หมายถึง บุคคลที่ไม่มีปัญญาหาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิต หรือแม้มีโภคทรัพย์อยู่แล้วก็ไม่มีปัญญาทำให้ทรัพย์เพิ่มพูนขึ้น อีกทั้งไม่มีปัญญาเข้าใจธรรมะไม่เข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษ 2) บุคคลตาเดียว หมายถึง บุคคลที่มีปัญญา รู้จักแสวงหาทรัพย์ รู้จักทำทรัพย์ให้เพิ่มพูนขึ้นแต่ไม่มีปัญญาเข้าใจธรรมะ ดังนั้นการแสวงหาทรัพย์ของเขาจึงเป็นไปทั้งทางสุจริตและทุจริต แต่ส่วนมากมักจะจะเป็นไปในทางทุจริต ผิดศีล ผิดกฎหมาย อีกทั้งไม่สนใจสั่งสมบุญกุศลเลย บุคคลตาเดียวนี้นิสัยของเขาเต็มไปด้วยเรื่องของการแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยโดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม ถ้าโกงได้เขาก็โกง ถ้าทุจริตได้เขาก็ทุจริตโดยไม่ลังเล 3) บุคคลสองตา หมายถึง บุคคลที่มีปัญญาแสวงหาทรัพย์และมีปัญญาทำให้ทรัพย์ที่มีอยู่แล้วเพิ่มพูนขึ้น รวมทั้งมีปัญญาเข้าใจธรรมะเป็นอย่างดี ดังนั้นการแสวงหาทรัพย์ของเขาจึงเป็นไปโดยสุจริต ขณะเดียวกันก็รู้จักสั่งสมบุญกุศล และการบริจาคทานด้วย

จะเห็นว่า บุคคลสองตาเป็นคนประเสริฐ สามารถหาทรัพย์ได้ด้วยความขยัน และโดยชอบธรรม เขาอาจจะมั่งคั่งร่ำรวยหรือไม่รวยก็ตาม แต่ก็สามารถตั้งหลักฐานได้มั่นคง ไม่มีหนี้สิน ครอบครัวมีความสุข สนใจช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คนในสังคมด้วยเรื่องต่างๆ ขณะเดียวกันก็หมั่นสั่งสมบุญกุศลอยู่เสมอ (พระภิกษุวชิรเมธี (เผด็จ ทตตชีโว), 2548:197-199)

นอกจากนี้คนที่มีความร่ำรวยมักจะเรียกบุคคลนั้นว่า เศรษฐี แต่ความหมายที่แท้จริงเศรษฐีเป็นความเดียวกับคำว่า เสถียร ในภาษาบาลี ซึ่งแปลว่า ประเสริฐ คนที่จะถือว่าเป็นผู้ประเสริฐ (เป็นเศรษฐี) จึงต้องมีมากกว่าความรวย นั่นคือมีความดีกำกับความรวยด้วยเสมอไป (พระมหาภูติชัย วชิรเมธี) (ว.วชิรเมธี, 2551:37) ท่านได้ให้สมการแห่งความเป็นเศรษฐีตามวิถีพุทธง่ายๆ คือ ความรวย + ความดี = เศรษฐี

กำไร-ขาดทุนจากการประกอบอาชีพการงาน

ในการแสวงหาทรัพย์โดยการประกอบอาชีพ เช่น ธุรกิจผลิตสินค้าหรือบริการ พ่อค้าแม่ค้าเป็นต้น ย่อมต้องประสบกับภาวะกำไรหรือขาดทุนจากอาชีพนั้นได้แน่นอนว่าบุคคลย่อมต้องการกำไรจากกิจการมากที่สุด ในขณะที่ต้นทุนต่ำที่สุดเท่าที่จะสามารถกระทำได้ ถ้าหากรายได้จากการขายมากกว่าต้นทุน ย่อมได้กำไรเป็นผลตอบแทน แล้วจึงสามารถดำเนินกิจการต่อไปได้ แต่หากรายได้จากการขายน้อยกว่าต้นทุน ก็จะประสบกับภาวะขาดทุนไม่สามารถดำเนินกิจการต่อไปได้ ในที่สุดกิจการอาจถูกปิดตัวลง ดังนั้นจากแนวคิดทั้ง 2 จะเห็นได้ว่าเหมือนกันในแง่ที่กล่าวถึงการตัดสินใจที่จะดำเนินกิจการต่อไปนั้นขึ้นอยู่กับภาวะกำไรหรือขาดทุนจากการประกอบอาชีพ การประกอบอาชีพย่อมต้องประสบกับภาวะกำไรหรือไม่ก็ขาดทุนทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กล่าวถึงกำไรว่า กำไรคือค่าตอบแทนแก่ผู้ประกอบการซึ่งใช้ความสามารถจัดให้ปัจจัยการผลิตอื่นๆ มารวมกันได้เพื่อการผลิต ผู้ประกอบการเป็นผู้ตัดสินใจว่าธุรกิจสมควรเลิกหรือดำเนินกิจการต่อไป ควรจะดำเนินกิจการแบบไหนผลิตเป็นจำนวนเท่าไรและใช้วิธีการผลิตอย่างไร การตัดสินใจเหล่านี้ผู้ประกอบการจะต้องทำอยู่ตลอดเวลา (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2544:200) ซึ่งเป้าหมายของการทำธุรกิจนั้นก็คือการได้รับกำไรสูงสุดหรือการเสียดินทุนต่ำสุด

อย่างไรก็ตาม แนวทางธุรกิจในปัจจุบันเริ่มหันมาใส่ใจในเรื่องจริยธรรมทางธุรกิจ (business ethics) กันมากขึ้น ซึ่งเป็นการดำเนินธุรกิจที่แสวงหากำไรอย่างชอบธรรมตามมาตรฐานจริยธรรม ช่วยให้เกิดระบบความสุขก้าวหน้า ตั้งแต่ผู้ถือหุ้นหรือเจ้าของกิจการ ผู้จัดการ ผู้ใช้แรงงาน จนกระทั่งถึงผู้บริโภค เสมือนเป็นการคืนกำไรสู่สังคม ทำให้กิจการดำเนินไปได้อย่างยั่งยืนและได้รับกำไรอย่างถาวร โดยปรัชญากำไรนี้จึงคำนึงถึง 1) กำไรที่ได้มาต้องได้มาจากการเอารัดเอาเปรียบส่วนรวม เช่น การโกงภาษี เป็นต้น 2) กำไรที่ได้มาต้องไม่มีส่วนในการทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นสมบัติรวมของมนุษยชาติ เช่น ทำลายป่า แหล่งน้ำ สัตว์ป่า เป็นต้น 3) กำไรที่ได้มาต้องเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เริ่มตั้งแต่หน่วยเล็กที่สุดคือครอบครัว ชุมชน ประเทศ 4) กำไรที่ได้มาต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบอื่นๆ ที่จำเป็นต่อความเป็นมนุษย์ด้วย ได้แก่ ความเสมอภาค การเคารพศักดิ์ศรี การมีเมตตาธรรมต่อกัน การเคารพสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างมนุษย์ (วารัณยา ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม, 2546:119)

จากที่ผ่านมามาดูจะเห็นได้ว่าทัศนะของเศรษฐศาสตร์ที่มีต่อสาเหตุแห่งความร่ำรวย (มีกำไร) หรือล้มเหลว (ขาดทุน) ของธุรกิจนั้นโดยทั่วไปจะขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของผู้ประกอบการ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ความขยันหมั่นเพียร ความอดทนอดกลั้น ระบบการบริหารและการจัดการในด้านต่างๆ ระบบการผลิต ระบบการตลาด ความรู้ ความสามารถ ความถนัดการมีวิสัยทัศน์ที่ดี เป็นต้น แต่ในทางพระพุทธศาสนานอกจากจะมีความเห็นตรงกันกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเรียกสาเหตุดังกล่าวข้างต้นว่า “สาเหตุหยาบ” แล้ว ยังต้องมี “สาเหตุละเอียด” ด้วย นั่นคือ “บุญ” ดังนั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ทั้ง 2 แนวคิดมีความแตกต่างกับตรงที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกล่าวถึงเพียงสาเหตุหยาบ แต่พระพุทธศาสนากล่าวถึง 2 สาเหตุ คือ สาเหตุหยาบ และสาเหตุละเอียด (พระภิกษุวันวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2548:201) ได้แก่ 1) ความขวนขวายในการสร้างฐานะดังที่กล่าวมาข้างต้น ในบางครั้งจะพบว่า แม้ว่าจะขยันทำเต็มที่เพียงใดก็ไม่ได้ผลตามที่ตั้งใจไว้ ทั้งๆ ที่ธุรกิจประเภทเดียวกันกระบวนการดำเนินงานต่างๆ ของเขาก็ไม่ต่างจากของเรา หรือบางรายกลับมีประสิทธิภาพด้อยกว่าเราเสียอีก แต่เขาก็กลับประสบความสำเร็จ มีกำไรงดงามอย่างต่อเนื่องในขณะที่เรากลับประสบความล้มเหลวต่างๆ ที่แก้ไขปัญหาที่คิดว่าเป็นข้อบกพร่องจนครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ธุรกิจก็ยังไม่ค่อยจะดีขึ้นสักเท่าไร ถ้าเป็นเช่นนี้ ย่อมแสดงว่าสาเหตุแห่งความสำเร็จหรือล้มเหลว ย่อมไม่ได้เกิดจากเรื่องหยาบๆ ที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเสียแล้ว น่าจะเป็นสาเหตุละเอียดเสียมากกว่า 2) สาเหตุละเอียด คือ บุญ เป็นสาเหตุอันเป็นผลของกรรมที่บุคคลทำไว้ในอดีตแล้วส่งผลมาถึงการสร้างฐานะของตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องนี้ในวนิชสูตร (อง.จตุกก.(ไทย)21/79/124-125) ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับประกันความสำเร็จในการประกอบอาชีพทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า หรือเรียกว่า วนิชธรรม โดยหลักธรรมข้อนี้อธิบายให้เห็นว่า “ผลบุญเป็นตัวกำหนดผลการค้า”(กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, 2548:91) มีใจความ สรุปดังนี้ (พระภิกษุวันวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2548:202-203) ได้แก่ 1) โกงบุญตนเองทั้งหมด จึงขาดทุน หมายความว่า คนบางคนเคยบวระณากับสมณพราหมณ์ว่า ถ้าพระคุณเจ้าต้องการปัจจัยสิ่งใดขอให้บอกเขา ครั้นต่อมาภายหลัง เมื่อเขาได้รับการบอกกล่าวแล้วก็เฉยเสีย คนประเภทนี้เมื่อละโลกไปแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ไม่ว่าจะทำการค้าขายใดๆ ก็มีแต่ขาดทุน เพราะเขาเคยโกงบุญตัวเองไว้ 2) โกงบุญตนเองบางส่วน ทำให้ได้กำไรน้อย หมายความว่า คนบางคนถวายปัจจัยแก่สมณ

พราหมณ์น้อยกว่าที่ตนเคยบวราณาไว้ คนประเภทนี้เมื่อละโลกไปแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ไม่ว่าจะทำการค้าขายใดๆ ก็จะได้กำไรน้อยกว่าที่ตั้งใจไว้เสมอ 3) ทำบุญตามกำลัง จึงได้กำไรตามเป้าหมาย หมายความว่า คนบางคนถวายปัจจัยแก่สมณพราหมณ์ตรงตามจำนวนที่ตนเคยบวราณาไว้ไม่ว่าตนเองจะประสบอุปสรรคมากน้อยเพียงใดหรือไม่ก็ตาม คนประเภทนี้เมื่อละโลกไปแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ แม้มีอุปสรรคแบบไม่คาดฝันเกิดขึ้นมากมายเพียงใด เขาก็สามารถฝ่าฟันจนกระทั่งได้กำไรตามที่หวังจนได้ 4) ทำบุญเต็มกำลัง จึงได้กำไรเกินเป้าหมายหมายความว่า คนบางคนถวายปัจจัยอย่างเต็มที่ สุดกำลังแก่สมณพราหมณ์ คือ ถวายมากกว่าที่ตนเองบวราณาไว้ คนประเภทนี้เมื่อละโลกไปแล้วก็ไปสู่สุคติ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ไม่ว่าจะทำการค้าใดๆ ก็ได้กำไรเกินเป้าทุกทีไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผลบุญเป็นตัวกำหนดผลการค้า ซึ่งเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จของธุรกิจการงานทั้งในชาตินี้และชาติหน้า การทำบุญจึงมีลักษณะเป็นการลงทุนธุรกิจในระยะยาวมาก (Very Long Term Investment) ในทางธุรกิจเรามักจะพิจารณาถึงการลงทุนระยะยาว (Long Term Investment) ส่วนมาไม่ค่อยเกิน 25 ปี เพราะค่าปัจจุบันของเงิน (Present Value of Money) สำหรับเงินในอนาคต 25 ปี ไม่ค่อยมีค่ามากนัก ประกอบกับภาวะเงินเฟ้อ (Inflation) ค่าของเงินจะลดลงทุกปี โดยเฉพาะในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา รวมทั้งอนาคตในระยะ 10 ปี ข้างหน้า ภาวะเงินเฟ้อจะรุดหน้าไปเรื่อยๆ นักธุรกิจจึงมักจะนิยมวางแผนการลงทุนเพียง 5-10 ปีเท่านั้น เป็นระยะยาวแล้ว แต่ในทางพระพุทธศาสนา การลงทุนด้วยการทำบุญเป็นการลงทุนระยะยาวมาก คือ ลงทุนชาตินี้แล้วไปรับผลในชาติหน้า ซึ่งได้กำไรงามมาก ไม่ต้องห่วงเรื่องค่าปัจจุบันของเงินหรือภาวะเงินเฟ้อ เพราะผลตอบแทนมีลักษณะทวีคูณ การลงทุนจึงเป็นทางเลือกในการตัดสินใจลงทุนที่น่าสนใจมาก นอกจากนี้ การลงทุนแบบทำบุญนี้อาจมีลักษณะเป็นการลงทุนระยะสั้น (Short Term) ลงมากกว่าชาติหน้าได้ คือ ได้เสวยผลบุญกันในชาตินี้หากทำบุญเป็นและถูกวิธี (นิตย สัมมาพันธ์, 2529:25-26) ซึ่งการทำบุญมีหลายวิธีเช่นการทำทาน รักษาศีล และการเจริญภาวนา หรือการดำเนินกิจการควบคู่ไปกับศีลธรรมและจริยธรรมทางธุรกิจ เป็นการคืนกำไรสู่สังคม ยกตัวอย่างเช่น การมอบทุนการศึกษาให้กับพนักงานหรือลูกของพนักงาน มีเมตตาธรรมต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในธุรกิจ เป็นต้น

ความต้องการในการทำงาน

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดได้มีมุมมองที่เหมือนกันว่า บุคคลทำงานได้เพราะมีความต้องการหรือความอยากในการทำงานและเมื่อทำงานแล้วก็ย่อมต้องการได้ผลจากการทำงานด้วยนั่นคือ ได้รับผลตอบแทน เช่น ผลกำไร ค่าจ้างรายได้จากการทำกิจการงาน เป็นต้น ส่วนความแตกต่าง แต่ทั้ง 2 แนวคิดมีรายละเอียดที่ต่างกัน กล่าว คือ พระพุทธศาสนามองว่า ทำงานด้วยความต้องการคุณภาพชีวิต รวมทั้งต้องการพัฒนาตนหรือพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ผลที่ได้จากการทำงานตรงกับความต้องการทันที เพราะฉะนั้นการทำงานจึงเป็นความพึงพอใจ ดังที่พระพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า การทำงานคือการปฏิบัติธรรม เพราะการทำงานถือเป็นหน้าที่ที่มนุษย์พึงกระทำเป็นปกติตามธรรมชาติ ขณะทำงานก็ไม่ปรากฏความยึดมั่นถือมั่น ธรรมะจึงเกิดขึ้นและได้คุณภาพชีวิตที่ดีงามขึ้นด้วย ในขณะที่ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมองว่า ทำงานด้วยความต้องการสิ่งปรนเปรอตน ผลที่ได้จากการทำงานไม่ใช่

ผลที่ต้องการแต่เป็นเงื่อนไขเพื่อให้ได้ผลอย่างอื่นที่ต้องการ เพราะฉะนั้นการทำงานจึงเป็นความจำใจ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2545:27)

ความสุขหรือความพึงพอใจจะเกิดขึ้นได้เมื่อได้รับสิ่งที่ต้องการ ถ้าเรามีความต้องการที่สอดคล้องกับความเป็นจริง เราก็มักมีโอกาสสนองความต้องการนั้นได้ดีขึ้น แล้วก็จะมีความสุขหรือความพึงพอใจไปอีกระดับหนึ่ง การทำงานก็เช่นเดียวกัน ทำงานก็เพื่อสนองความต้องการหรือก็คือความอยากนั่นเอง ความต้องการหรือความอยากนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) ถ้าอย่างได้ผลที่ตรงกับกฎธรรมชาติ การดำเนินชีวิตก็เป็นไปโดยสอดคล้องกับธรรมชาติ ความต้องการได้ผลที่ตรงตามกฎธรรมชาติ เช่น ทำสอนก็ต้องการต้นไม้เจริญงอกงามความต้องการหรือความอยากเช่นนี้ เรียกว่าฉันทะ ถ้ามีฉันทะแล้วจะทำงานอย่างมีความสุขได้ตลอดเวลา 2) แต่ถ้าทำงานเพื่อต้องการผลตามกฎสมมติของมนุษย์ คือ ทำสอนเพราะต้องการได้เงิน ความต้องการหรือความอยากเช่นนี้เรียกว่า ตัณหา เป็นความจ้องการได้ผลตามสมมติของมนุษย์ ทำให้หาทางหลบเลี่ยงการทำตามกฎธรรมชาติ ถ้าเป็นไปไม่ได้ก็ต้องการได้ผล(เงิน) โดยไม่ต้องทำเพราะฉะนั้นจึงไม่นึกถึงการทำงาน แต่นึกถึงเวลาที่จะได้รับเงิน เช่น ปลายสัปดาห์ ปลายเดือน เวลาการทำงานจึงเป็นเวลาแห่งความทุกข์ การทำงานแบบนี้เป็นการขับไล่หรือวิ่งไล่ความสุข เพราะเราจะมองและโยยหาความสุขที่อยู่ข้างหน้าตลอดเวลา ฝ่าแต่รอคอยให้ถึงวันที่จะได้รับเงิน กระวนกระวายจนไม่มีจิตใจที่จะจดจ่อกับงานที่ทำอยู่เลย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543:9) การทำงานทั้ง 2 แบบนี้สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 3 ดังนี้ ความแตกต่างระหว่างการทำงานแบบมีโลภะ และการทำงานแบบมีฉันทะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2545:83)

การทำงานและการพักผ่อน

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดมีมุมมองเหมือนกันถึงข้อพึง (ควร) ปฏิบัติของนายจ้าง และลูกจ้างที่เกี่ยวข้องกับหลักการทำงาน และการพักผ่อน กล่าวคือ ผู้เป็นนายจ้างหรือเจ้าของพึง 1) จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ 2) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่ 3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้เป็นต้น 4) มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้ 5) ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจตาโอกาสอันควรส่วนลูกจ้างหรือพนักงานพึง 1) เริ่มทำงานก่อน 2) เลิกงานทีหลัง 3) เอาแต่ของทีนายให้ 4) ทำการงานให้เรียบร้อย และดียิ่งขึ้น 5) นำความดีของนาย งาน และกิจการไปเผยแพร่ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2542:8) ซึ่งทั้ง 2 ฝ่ายต่างมีส่วนช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ส่วนความแตกต่าง แต่ทั้ง 2 แนวคิดมีมุมมองต่อความสัมพันธ์ระหว่างการทำงาน และการพักผ่อนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ มุมมองของเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักที่มีแต่การทำงาน คือการทำงานเป็นเรื่องจำใจ เราทำงานด้วยความลำบาก เหน็ดเหนื่อย เพื่อได้เงินมาซื้อหาสิ่งเสพบริโภคเราจึงต้องมีเวลาเหลือที่จะมีการพักผ่อน หาความสุขสำราญยามพักผ่อนจากงาน แล้วก็ได้ความพึงพอใจ ฉะนั้นงานกับความพึงพอใจจึงเป็นคนละเรื่องกัน อยู่ต่างหากเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน หรือก็คือ การทำงานเป็นกิจกรรมที่น่าเบื่อ และเพื่อทดแทนความเหนื่อยหน่ายก็จำเป็นต้องมีค่าจ้างเป็นเครื่องตอบแทน ในทางตรงกันข้าม การหย่อนใจหรือสันทนาการ

(Leisure) เป็นกิจกรรมที่สร้างความพึงพอใจ ดังนั้นจึงยินดีจะจ่ายทรัพย์เพื่อซื้อความพึงพอใจ (อภิชาต พันธเสน, 2547:469) และเพื่อทดแทนความรู้สึกที่คิดว่าได้รับความยากลำบากจากการทำงาน

ส่วนมุมมองในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า การทำงานทำให้เกิดความสุขหรือความพึงพอใจได้ ซึ่งในความเป็นจริง งานกับความสุขไม่ใช่ของแยกกัน แต่เป็นพวกเดียวกันโดยธรรมชาตินั้นงานกับความสุขนั้นมาได้ด้วยกัน งานมาได้ทั้งความทุกข์และความสุข อยู่ที่ว่าเราจะปฏิบัติถูกหรือผิด ถ้าเราปฏิบัติถูก งานก็จะทำให้เกิดความสุขแต่ถ้าเราปฏิบัติผิด งานก็จะทำให้เกิดความทุกข์ ทั้งนี้ก็อยู่ที่เหตุปัจจัยจะเข้ามาประสานกัน งานกับความสุขเป็นเรื่องเดียวกัน โดยธรรมชาติเรารู้กันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเรื่องของธรรมชาตินั้น อยู่ที่ว่าเราต้องปฏิบัติให้ถูก หมายความว่า ปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยพูดง่ายๆ ว่าดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามกฎหมายธรรมชาติ ถ้าเราดำเนินชีวิตถูกต้องตามกฎหมายธรรมชาติ งานก็สามารถมากับความสุข (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2-3)

นอกจากนี้คำสอนที่พระพุทธทาส อินทปญโญ ต้องการจะเน้นเกี่ยวกับการทำงานก็คือ ไม่ว่าการทำงานจริงๆ จะมีสภาพเช่นใด ทักษะคติที่มีต่อการทำงานนั้นมีความสำคัญกว่า หรืออย่างน้อยก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสภาพะของการงานที่จะต้องทำจริง ดังนั้นถ้าหากเริ่มต้นจากทัศนคติที่ถูกต้องว่า การทำงานคือหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องปฏิบัติ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต ดังนั้นการทำงานจึงไม่ใช่เรื่องของความเหนื่อยยาก ความเบื่อหน่าย หรือเป็นการถูกลงโทษ แต่เป้าหมายที่ที่มนุษย์พึงกระทำโดยปกติ ถ้าอธิบายว่าการปฏิบัติธรรมคือการทำหน้าที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์การทำงานก็คือการประพฤติธรรม ถ้าคิดได้เช่นนี้แล้ว ก็จะไม่คิดว่างานก่อให้เกิดความเหนื่อยยากหรือน่าเบื่อหน่าย จะช่วยทำให้เกิด “ความพอใจ” ที่ได้ทำงาน เพราะได้ทำหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์หรือได้ปฏิบัติธรรม (อภิชาต พันธเสน, 171)

อาจกล่าวได้ว่า การทำงานหาเลี้ยงชีพนั้นครองเวลาส่วนใหญ่ของผู้ครองเรือน สิ่งที่เป็นจะต้องกระทำให้ได้ คือ ทำให้การทำงานของเรากลายเป็นแหล่งแห่งความสุขตลอดเวลา โดยต้องทำงานให้ถูกต้องตามกฎหมายและมีทัศนคติที่ว่าการทำงานคือ การปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ ของมนุษย์ตลอดเวลา และปฏิบัติให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ก็จะทำให้การทำงานมีความสุขได้ ทั้งนี้พัฒนาตนเองให้รู้จักสัมผัสกับความสุขหลายๆ รูปแบบโดยไม่ทิ้งความสุขภายในที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมภายนอก เริ่มด้วยสุขจากการที่เมื่อทำงานไปเห็นผลงานเกิดขึ้นตรงตามธรรมชาตีก่เกิดปีติความอิ่มใจ เป็นสุขอยู่เรื่อย แล้วให้ได้ความสุขทั้งสองอย่าง มีความสุขทั้งข้างนอกทั้งข้างใจ ได้ทั้งสุขจากวัตถุ ได้ทั้งสุขจากการทำงาน ได้ทั้งสุขจากการอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีจิตมิตรภาพกับเพื่อนร่วมงานเป็นต้น และทำจิตใจให้ดี มองอะไรต่างๆ ในแง่ที่จะทำให้ดี จนมีความสุขตลอดเวลา เราก็จะทำชีวิตของเราให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะจุดสำคัญที่ทำหายก็คือ การทำงานทำการที่เป็นชีวิตส่วนใหญ่ของเราให้มีความสุข ซึ่งเราจะต้องทำได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 17-18)

การออมทรัพย์

จากการที่เงินออมคือเงินส่วนที่เหลือจากการบริโภค หากบุคคลบริโภคมาก เงินออมก็จะเหลือน้อย แต่หากบริโภคน้อย เงินออมก็จะเหลือมาก ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การออมมีความสัมพันธ์กับการบริโภค เมื่อกล่าวถึงการบริโภคก็สามารถวิเคราะห์ถึงการออมในทางผกผันได้เช่นเดียวกัน ซึ่งในการศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของการออมทรัพย์จะมีบางประเด็นในการวิเคราะห์ที่คล้ายคลึงกันด้วย

1) จุดมุ่งหมายของการออม

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดต่างมีมุมมองที่เหมือนกันว่า การออมทรัพย์เมื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ เช่น ออมทรัพย์ไว้เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกะทันหัน ไม่ทันคาดการณ์ เช่น อุบัติเหตุ ยามเจ็บไข้ได้ป่วย การเปลี่ยนแปลงของภาวะเศรษฐกิจอย่างไม่คาดไม่ถึงถึงภัยธรรมชาติ ราชภัย โจรภัย เป็นต้น หรือก็คือออมทรัพย์ ไว้เพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีวิตให้ปลอดภัยมั่นคง ออมไว้เพื่อเป็นเงินลงทุนประกอบธุรกิจการงานหรือออมไว้ในรูปของสินทรัพย์ต่างๆ เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะออมทรัพย์เพื่อ จุดมุ่งหมายใด การออมทรัพย์นั้นก็เป็นรายได้ส่วนที่เหลือจากการบริโภคทั้งสิ้น ส่วนความแตกต่าง การออมทรัพย์ในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น ในขณะที่การออมทรัพย์ในพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ทั้งในปัจจุบันชาตินี้และชาติหน้าด้วย

2) แนวทางการออมทรัพย์

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดมีมุมมองต่อการออมทรัพย์ที่เหมือนกันตรงที่รายได้ทั้งหมดที่แสวงหาได้จะถูกจัดสรรออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆคือ การบริโภค และการออม ส่วนความแตกต่าง การออมทรัพย์ในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือรายได้ส่วนที่เหลือจากการบริโภคทั้งหมด ในขณะที่พระพุทธศาสนามีหลักการจัดเก็บรักษาทรัพย์ หรือก็คือออมทรัพย์อย่างมีแนวทางที่ชัดเจน ที่เรียกว่าหลักโภควิภาค 4 เป็นการแบ่งทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน (100%) ได้แก่ ส่วนที่ 1 สำหรับบริโภค (25%) ส่วนที่ 2 และ 3 สำหรับออมไว้ลงทุนประกอบอาชีพ (50%) และส่วนสุดท้ายสำหรับออมไว้ใช้ยามจำเป็นและทำบุญ (25%) (ที.ปา.(ไทย)11/265/211-212) ซึ่งหลักโภควิภาค 4 นี้ได้แบ่งทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วนอย่างชัดเจน และเป็นการบอกแนวทางในการบริโภคและออมไว้ลงทุนและใช้ยามจำเป็น ทำบุญ 1 ส่วนที่เหลืออีก 2 ส่วนไว้สำหรับลงทุนประกอบอาชีพดังนั้นจะเห็นได้ว่าการออมในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ก็คือ รายได้ส่วนที่เหลือจากการบริโภคแล้วออมในรูปสินทรัพย์ต่างๆ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงแนวทางการออมอย่างมีแบบแผนที่ชัดเจนมาก กล่าวคือ ควรจะจัดสรรรายได้ไปเพื่อการบริโภคและการออมอย่างไร และในปริมาณสัดส่วนเท่าไร ในแต่ละกิจกรรม

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังมีแนวทางในการทำให้ทรัพย์ตั้งอยู่ได้นาน ถือเป็นการรักษาทรัพย์ให้ยั่งยืน คือหลักกฤติภูมิธรรม ได้แก่ (1) แสวงหาพัสดุ ที่หายไป (2) ซ่อมแซมพัสดุเก่าคร่ำคร่า (3) รุปจักประมาณในการบริโภค (4) ตั้งสติหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/258/375-376) รวมทั้งมีแนวทางในการป้องกันทรัพย์ให้พ้นจากอันตรายต่างๆ จึงจะทำให้ทรัพย์ตั้งอยู่ได้นานเช่นเดียวกัน นั่นคือ ต้องงดเว้นหลักเสี่ยงทางเสื่อมแห่งโกศะ 4 ประการ ได้แก่ (1) เป็นนักเลงหญิง (นักเที่ยวผู้หญิง) (2) เป็นนักเลงสุรา (3) เป็นนักเลงการพนัน (4) เป็นผู้มิมีมิตรชั่ว (อง.อภุฏก. (ไทย) 23/54/342) รวมทั้งต้องงดเว้นจากอบายมุข 6 ซึ่งเป็นเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ ได้แก่ (1) การเสพน้าเมา (2) การเที่ยงกลางคืน (3) การเที่ยวดูมหรสพ (4) การเล่นพนัน (5) การคบคนชั่วเป็นมิตร (6) การเกียจคร้านไม่ทำงาน (ที.ปา.(ไทย) 11/247/202) ดังนั้นพระพุทธศาสนาสอนแนวทางในการออมทรัพย์และแนวทางในการรักษาทรัพย์ที่มีอยู่ให้ตั้งอยู่ได้นาน ยั่งยืน มั่นคง รวมทั้งต้องงดเว้นทางเสื่อมแห่งโกศะทั้งหลายในขณะที่เศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลักไม่ได้อธิบายแนวทางอย่างละเอียดเช่นนี้

รูปแบบการออมทรัพย์

ความเหมือน การออมทรัพย์ทั้ง 2 แนวคิดมีมุมมองที่เหมือนกัน คือ ออมทรัพย์ในรูปของสินทรัพย์ต่างๆ ทั้งสังหาริมทรัพย์ (เคลื่อนที่ได้) เช่น เงินสด เงินฝากธนาคาร พันธบัตร หุ้น หลักทรัพย์ทางการเงินต่างๆ เป็นต้น และอสังหาริมทรัพย์ (เคลื่อนที่ไม่ได้) เช่น บ้าน อาคาร ที่ดิน เป็นต้น ความแตกต่าง จากการออมในรูปของสินทรัพย์ข้างต้นดังกล่าวเป็นการออมทรัพย์แบบ “รูปธรรม” แต่ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ออมทรัพย์ในแบบ “นามธรรม” คือ ออมเป็นทรัพย์ละเอียด นอกเหนือจากทรัพย์หยาบด้วย เป็นการเปลี่ยนทรัพย์หลายให้เป็นบุญด้วยการบริจาคเป็นทาน สงเคราะห์บุคคลต่างๆ ทำบุญกุศล เป็นต้น เพราะเป็นการออมทรัพย์ที่ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดสามารถลักขโมยหรือทำลายไปจากเจ้าของทรัพย์ได้ ในขณะที่การออมทรัพย์หยาบอาจไม่มีความปลอดภัย เช่น ภัยจากธรรมชาติ ภัยจากบุคคล เป็นต้น

การสร้างเครือข่าย

ในหัวข้อนี้จะทำการเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1) ความหมายของเครือข่ายและการสร้างเครือข่าย

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดมีมุมมองความหมายเบื้องต้นที่เหมือนกัน กล่าวคือเครือข่ายหมายถึง การประสานงานรูปแบบหนึ่งของกลุ่มบุคคลที่มาทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกัน และแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสนองความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างที่มีความเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน ส่วนการสร้างเครือข่าย หมายถึง การทำให้มีการติดต่อ ประสานงาน ช่วยเหลือ ให้ความร่วมมือและทำงานในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันของกลุ่มบุคคล ส่วนความแตกต่าง ทั้ง 2 แนวคิดนี้มีความแตกต่างกันตรงที่ “กลุ่มบุคคล” กล่าวคือ ในทางเศรษฐศาสตร์ กลุ่ม

บุคคลที่มาประสานงานร่วมกันนั้น ไม่ได้ระบุไว้ว่าจะต้องเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลประเภทใด มีลักษณะอย่างไร และบุคคลประเภทใดไม่ควรเข้ามาอยู่ในเครือข่ายระบุแต่เพียงว่าเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยทั่วไปที่มีความสมัครใจเข้าร่วมในเครือข่าย ซึ่งมีทรัพยากร มีเป้าหมาย ความคิด ปัญหาหรือความต้องการที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน มีการรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน มีวิสัยทัศน์และความสนใจร่วมกัน ทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุผลประโยชน์ที่ต้องการร่วมกัน แต่ทางพระพุทธศาสนาได้ระบุไว้ว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่จะเข้ามามีร่วมอยู่ในเครือข่ายจะต้องเป็นกัลยาณมิตร การสร้างเครือข่ายในทางพระพุทธศาสนา คือ กัลยาณมิตรตา ในหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ แปลว่า การคบคนดีเป็นมิตรและการสร้างเครือข่ายคนดีให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งการสร้างเครือข่ายคนดี คือการสร้างคนดี มิตรดี หรือกัลยาณมิตร ให้เกิดขึ้นในสังคมเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมส่งเสริมและบำรุงพระพุทธศาสนา กิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการส่งเสริมความดี เช่นการศึกษาและการปฏิบัติธรรมหรือกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในชุมชน เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เครือข่ายในทางพระพุทธศาสนาต้องประกอบไปด้วยคนดี มีศีลธรรม ที่เรียกว่ากัลยาณมิตรเท่านั้น

จุดมุ่งหมายของการสร้างเครือข่าย

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดมีจุดมุ่งหมายในการสร้าง และเข้าร่วมในเครือข่ายเหมือนกัน กล่าวคือ มีการติดต่อ สนับสนุน ประสานงาน ทำงานร่วมกันเพื่อสนองความต้องการหรือเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างเหมือนกันหรือคล้ายกัน เช่น นักธุรกิจสร้าง และเข้าร่วมเครือข่ายกับองค์กรธุรกิจที่เกี่ยวข้องกัน เช่น คู่ค้า ผู้ขายปัจจัยการผลิต เป็นต้น เพื่อประสานงานกันให้การดำเนินธุรกิจสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี มีการต่อรอง เจรจา แลกเปลี่ยนข้อมูลและเทคโนโลยีใหม่ๆ และตกลงในข้อเสนอที่ทุกฝ่ายบรรลุผลประโยชน์ทางธุรกิจร่วมกัน ความแตกต่าง การสร้างเครือข่ายคนดีในทางพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อจัดคนไม่ดี หรือมิตรเทียมออกไปจากสังคมหรือชุมชน เพราะการสร้างเครือข่ายคนดีจะทำให้ในสังคมหรือชุมชนปราศจากคนพาล มีฉฉาทิภูริชน และแหล่งอบายมุขต่างๆ ซึ่งการสร้างเครือข่ายคนดีเป็นวิธีเดียวที่จะสามารถป้องกันและกำจัดมีฉฉาทิภูริชน คนพาลให้หมดไปจากสังคมได้โดยเด็ดขาดนั่นเอง และการที่เกิดการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งทำประโยชน์กับส่วนรวม จะเป็นพลังที่ทำให้สังคมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เพื่อนำไปสู่โครงสร้างทางสังคมที่เป็นธรรมได้(ปริดา เรื่องวิชาธร, 2547: 160) แต่ในทางเศรษฐศาสตร์มีจุดมุ่งหมายในการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และเทคโนโลยีให้มีความยั่งยืนและเพื่อแลกเปลี่ยนแบ่งปันทรัพยากร ข้อมูลข่าวสารระหว่างองค์กรที่มีวัตถุประสงค์คล้ายกันหรือเกี่ยวข้องกันให้ได้ประโยชน์สูงสุดภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด

มจร

ผลประโยชน์ที่ได้รับ

ความเหมือน ทั้ง 2 แนวคิดมองผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการสร้างเครือข่ายเหมือนกัน กล่าว คือ การสร้างเครือข่ายเป็นการผนึกพลังการทำงานเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดีกว่าการทำงานเพียงลำพัง เพราะไม่เกิดการแลกเปลี่ยนแบ่งปันข้อมูลหรือทรัพยากรที่เราขาดแคลนและการประสานงานทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายทำให้เกิดความสามัคคีและความตั้งใจทำงานกันอย่างเข้มแข็งเพราะมีความคิดเห็นตรงกัน มุ่งมั่นเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายเดียวกัน ความแตกต่าง ในทางเศรษฐศาสตร์มองผลประโยชน์เช่นเดียวกับข้างต้น นั่นคือ ตามแนวคิดการรวมพลัง (Synergy) คือ $2+2 = 5$ ซึ่งหมายความว่า การรวมพลังนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือเข้มแข็งมากกว่าการที่แต่ละองค์จะทำงานโดยโดดเดี่ยว ซึ่งอาจจะได้ผลลัพธ์เพียง $2+2 \leq 4$ นอกจากนี้ยังมีทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ซึ่งอธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน คือแต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่ตนต่างจะได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างเครือข่าย (<http://www.labschools.net/cur/cur/sripong.htm#network>>2 5 2 6 :1 2) ใน ขณะ ที่ พระพุทธศาสนามองว่า ผลประโยชน์ของการสร้างเครือข่ายคนดีที่มีต่อตัวเรา และสังคม มี 4 ประการ ได้แก่ 1) มีเครือข่ายคนดีเป็นรั้วบ้าน คือ มีรั้วบ้านที่จะคุ้มครองป้องกันบ้านของเราให้ปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ เช่น โจรร้าย อบายมุข เป็นต้น 2) เป็นโอกาสดีแห่งการบรรลุเป้าหมายชีวิต คือ มีเครือข่ายคนดีก็เท่ากับว่าอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม เพราะแวดล้อมไปด้วยคนประเภทสองตา ย่อมเกื้อกูลส่งเสริมการประกอบอาชีพของเราให้ประสบความสำเร็จได้โดยง่าย

นอกจากผลประโยชน์ที่ได้ดังกล่าวแล้ว การสร้างเครือข่ายคนดีหรือกัลยาณมิตรยังมีบทบาทที่สำคัญที่สุดต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้ง 3 ด้วย ได้แก่ การแสวงหาทรัพย์ (อุฏฐานสัมปทา), การออมทรัพย์ (อารักขสัมปทา) และการบริโภคทรัพย์ (สมชีวิตา) ดังนี้ 1) อุฏฐานสัมปทา คือ การแสวงหาทรัพย์ ที่ถูกต้องชอบธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยประกอบด้วยปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม หรือเรียกว่า การหากเป็น นั้น ถ้าสังคมเต็มไปด้วยบุคคลประเภทคนตาเดียว (ไม่มีปัญญาหาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิต ไม่มีปัญหาทำให้ทรัพย์เพิ่มพูน และไม่มีปัญญาเข้าใจธรรมะ บาปคุณคุณโทษ) และขาดแคลนผู้มีลักษณะนิสัยเป็นกัลยาณมิตรผู้คนในสังคมย่อมไม่มีทางประกอบอาชีพอย่างสุจริตได้เลย ตัวอย่างที่ได้เห็นได้ชัดในสังคมก็คือทุกๆ ที่ผู้คนโดยทั่วไปประจักษ์แจ้งแก่ใจว่าการค้าขายเสพติดให้โทษ 2) อารักขสัมปทา คือ การออมทรัพย์เพื่อจะได้ใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ที่ได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรและชอบธรรมให้พ้นจากภัยอันตรายต่างๆ เพื่อไม่ให้ทรัพย์นั้นเสื่อมสูญหายไป รวมถึงการรู้จักถนอมทรัพย์ให้จริงจังยืนยวนยาวนานขึ้น หรือที่เรียกว่า การเก็บเป็น นั้นย่อมมีผลต่อเนื่องจากการหาด้วย กล่าวคือ ถ้าบุคคลล้มเหลวในการทำงานมาหากิน ย่อมไม่มีทรัพย์สมบัติเก็บหรือถ้าเขาประสบความสำเร็จในการทำมาหากินจากอาชีพทุจริตผิดกฎหมาย ทรัพย์ที่ได้รับย่อมมีวิบัติติดมาด้วย 3) สมชีวิตา คือ การใช้ทรัพย์อย่างประหยัดตามความจำเป็น รู้จักบริหารจัดการทรัพย์ที่มี

กำหนดรายจ่ายไม่ให้เกินรายได้ เป็นอยู่อย่างพอดี เลี้ยงชีพตามสมควรแก่ฐานะไม่ฟืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยจนเกินไป หรือที่เรียกว่า การใช้เป็นนั้ บุคคลประเภทตาเดียว ถ้าเขาไม่ประสบความสำเร็จในการทำมาหากิน เขาอาจใช้ทรัพย์ที่มีอยู่ให้หมด

ไปกับบอขายมูขต่างๆ การใช้ไม่เป็นของเขา ย่อมทำให้เดือดร้อนและยากจนยิ่งขึ้น

สรุป

การประกอบอาชีพการงานรายได้ที่ได้จากการทำงานแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ รายได้ประจำและประกอบอาชีพไม่ได้ระบุมากนักถึงลักษณะอาชีพการงานที่ควรหรือไม่ควรประกอบควรประกอบแต่สัมมาอาชีพทั้งทางกายวาจาและใจเป็นอาชีพที่สุจริตชอบธรรมและงดเว้นมิฉฉาอาชีพ การแสวงหาทรัพย์ต้องขยันหมั่นเพียรมีความรู้ความสามารถการบริหารจัดการที่ดีและมีปัญญาในการวางแผนและแก้ไขการทำงานให้สำเร็จลุล่วงได้ดีต้องมีความสามารถการกระทำความรู้ความสามารถความขยันการบริหารวิสัยทัศน์จากการกระทำดังกล่าวซึ่งเรียกว่าสาเหตุหยาบจากการกระทำดังกล่าวที่เรียกว่าสาเหตุละเอียดในวณิซสูตร ความต้องการในการทำงานทำงานได้เพราะมีความต้องการหรือความอยากในการทำงานและเมื่อทำงานแล้วย่อมต้องการได้รับผลจากการทำงานด้วย เจื่อนใจให้ได้ผลอื่นทำงานแบบมีโลหะเพื่อต้องการผลตามกฎสมมติของมนุษย์ทำงานเพราะต้องการคุณภาพชีวิตผลที่ได้รับตรงกับความต้องการทันที จึงมีความสุขที่ได้ทำงาน การทำงานและการพักผ่อนหลักการทำงานและการพักผ่อนปรากฏในข้อพึงปฏิบัติของนายจ้างและลูกจ้างมองการทำงานเป็นสิ่งจำใจ เป็นทุกข์ และมองการพักผ่อนเป็นสิ่งที่น่าพอใจ เป็นสุขมองการทำงานเป็นความสุขถ้าปฏิบัติถูกต้องตามเหตุปัจจัยหรือธรรมชาติ พระพุทธศาสนาการแสวงหาทรัพย์กับการผลิตกระบวนการผลิตประกอบด้วยปัจจัยการผลิตกระบวนการผลิตและผลผลิตการผลิตเป็นการสร้างหรือการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาใหม่ การผลิตเป็นการแปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งเป็นการให้เกิดสภาพใหม่โดยทำลายสภาพเก่ามี 2 ประเภทคือการผลิตเท่ากับการทำลาย และการผลิตเพื่อทำลาย ทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นปัจจัยการผลิตทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยการผลิตประเภทหนึ่งไม่ได้แจกแจงรายละเอียดของทรัพยากรมนุษย์ทรัพยากรมนุษย์ประกอบด้วยกล้ามเนื้อ และพลังสมองซึ่งพลังสมองประกอบ ด้วยความฉลาด และปัญญาการออมทรัพย์ และจุดมุ่งหมายของการออมเพื่อป้องกันอันตราย เป็นหลักประกันและเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตเพื่อป้องกันอันตราย เป็นหลักประกัน และเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตในชาตินี้เพื่อป้องกันอันตราย

มจร

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย. (2551). **สรรพศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. ม.ป.ท.
- นิตย สัมมาพันธ์. (2529). **การบริหารเชิงพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์.
- ปรีดา เรื่องวิชาการ. (2547). **งานพลังกลุ่มและความสุข**. กรุงเทพฯ : บริษัทเพื่องฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ 20. ขอนแก่น : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ขอนแก่นการพิมพ์.
- _____. **ทำอย่างไรจะให้งานประสานกับความสุข**. (2543). พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิกจำกัด.
- _____. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. (2545). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เม็ดทราย.
- พระมงคลเทพมุนี(สด จนฺทสโร). (2552). “วิธีรวย”. **วารสารอยู่ในบุญ**, ฉบับที่ 83 เดือนกันยายน.
- พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันต๊ะ). (2549). **วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา**. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. (2551). **ธรรมะพารวย**. กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- _____. **คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ เล่ม 1**. (2548). พิมพ์ครั้งที่ 12 กรุงเทพฯ : บริษัท พีวีพี ซัพพลายส์ จำกัด.
- พระสมชาติ ฐานวุฑโฒ. (2553). **มงคลชีวิต ฉบับก้าวหน้า**. กรุงเทพฯ : บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2544). **หลักเศรษฐศาสตร์จุลภาค ฉบับปรับปรุง**. พิมพ์ครั้งที่ 16 กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- วริยา ชินวรรณ. (2546). กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- อภิชัย พันธเสน. (2547). **พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : บริษัทอัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- ศรีผ่อง จิตกรณกิจศิลป์. “การสร้างเครือข่ายการทำงาน.” <<http://www.labschools.net/cur/cur5/sripong.htm#network>>.

